

**Discussie: geschiedenis in een
post-religieuze samenleving**

August Hans den Boef

Vrome christenen, wrede heidenen?

Het is vaak verfrissend wanneer critici van buiten het eigen onderwijskringetje een onbevangen oordeel geven over de inhoud van ons schoolvak. Dat houdt de discussie gaande. De publicist August Hans den Boef bekeek hoe een aantal geschiedenis-methodes omgaat met de rol van religie in de historie. Hij spaart daarbij de roede niet.

24

Een merkwaardig kort bericht in *NRC Handelsblad* van 20 juni 2002. De zoon van ons staatshoofd en zijn echtgenote waren op bezoek in Litouwen. Daar deden ze ook de *Drie kruisen* in Vilnius aan.

'Volgens de overlevering werden op die plek in de dertiende eeuw zeven monniken gekruisigd. Litouwen was toen nog een heidens land: het is als laatste Europese natie gekerstend.' Aldus de krant.

Kennelijk is het wel geoorloofd grappen te maken over de lang vervlogen slag bij het Merelveld (1389) die door de afschuwelijke Serviërs wordt gevierd, maar is het gepast om in Litouwen ernstig te herdenken dat hier de laatste heidenen van Europa zijn gekerstend en dat vrome monniken hiervoor hun leven moesten offeren.

Wrede heidenen – wrede christenen

Het verhaal wekt een aantal vragen op; ze buitelen over elkaar heen. Wat moet ik me voorstellen bij een Litouwse heiden? Een antwoord daarop vinden we bij de Nobelprijswinnaar Czesław Miłosz, in Vilnius geboren en opgegroeid. Die begint er zijn memoires *Geboortegrond* (1959) mee. De Litouwers bezaten een vrij hoog ontwikkelde godsdienstige organisatie,

aldus Miłosz, die gebaseerd was op een hiërarchie van priesters; hun staat nam geleidelijk vaste vormen aan en ze breidden hun gebieden uit. Maar vanaf 1228 *'zijn hun belangrijkste vijanden ridders uit verschillende westerse landen geweest, die op tanks leken en over hun harnas een witte jas met een zwart kruis droegen.'*

De Ridders van de Duitse Orde wisten in hun kruistochten de naburige Letten te overwinnen en de Pruisen zelfs volledig uit te roeien, maar de Litouwers bleken taai. Het duurde tot 1386 voordat ze zich op een decreet van de grootvorst van Litouwen, die met de katholieke Poolse koningin Jadwiga was getrouwd, collectief lieten dopen, aan de oevers van de rivieren. Maar ze behielden hun taal, de oudste Indo-Europese die nog over is. Bovendien behielden de Litouwers ook hun literatuur, waaraan de jeugdige Miłosz zich verlustigde. Terwijl bijvoorbeeld de Magyaren bij de kerstening hun rijke sagschat verloren.

De kerstening in Noord-Europa verliep laat en ook tamelijk wreed, al gaat het volgens de christelijke overlevering altijd om barbaren die door het evangelie eindelijk toegang krijgen tot de beschaving.

In veel gevallen werd om politieke of economische redenen voor het christendom gekozen. De Friezen en later de Vikingen kregen door dat ze gemakkelijker handel konden drijven met het zuiden als ze christelijk werden.

De bekering was uiteraard een beslissing van de elite, zoals de Litouwse grootvorst. Tot in de reformatietijd maakte de koning uit welke religie zijn onderdanen aanhingen: *'cuius regio, eius religio'*.

Een christelijk Europa?

Dit soort gedachten moet toch door het hoofd van de Nederlandse kroonprins hebben gespeeld, daar bij die drie kruisen in Vilnius? De traditie wil weliswaar dat hij de Nederlands-hervormde denominatie van het protestantse christendom belijdt. Derhalve moet hij net als zijn katholieke echtgenote gesticht zijn. Maar hij heeft ook geschiedenis gestudeerd. Hij moet er toch iets hebben opgestoken, een zekere attitude hebben aangeleerd. Hoe staat een historicus in het multiculturele Nederland, waarin de helft van de bevolking niet tot een religieuze organisatie behoort tegenover deze christelijke geschiedenisopvatting van heidenen en kerstening?

Helmuth Kohl, vriend van Wim Kok en de vorige Duitse bondskanselier, meent dat Europa per definitie christelijk is en dat niet-christelijke landen er daardoor buiten moeten blijven. Nederlandse geestverwanten als Pim Fortuyn zijn het met hem eens. Kennelijk hadden de christenen wel veertien eeuwen nodig voordat het zover was. Het feest van 2000 jaar christendom, dat de paus vierde, gold dus niet voor geheel Europa, dat is nog niet eens aan het eerste millennium toe!

Het verhaal over het zo christelijke Europa klopt ook niet na de veertiende eeuw. Op dat moment bestond er een groot kalifaat van Cordoba in Spanje, prachtige gebouwen als het Alhambra in Granada getuigen daarvan. Honderden jaren woonden daar toen al moslims. Drie jaar na de collectieve kerstening van Litouwen vond slag bij het Merelveld plaats; daarna zouden zich Ottomaanse islamieten in de Balkan vestigen.

Legitimatie

Wat de prins in Vilnius had moeten opvallen, is de analogie met de moord op Bonifatius. Het waren wrede tijden, maar christenen laten in hun verhalen altijd die ene kant zien: vrome zendingen worden vermoord door wrede heidenen. Dat legitimeert uiteraard de (hardhandige) kerstening. De moord van 5 juni 754 door een Friese roversbende op de Angelsaksische missionaris Bonifatius, aartsbisschop der Franken en bisschop van Mainz, samen met zijn gevolg van vijftig man, was net als bij die Litouwse monniken een offer. Ook veertig jaar later was er nog geen sprake van het stadje Dokkum, maar was er al wel een Friese missionaris Liudger die de blinde Friese bard Bernlef – *'bij de buren bemind, omdat hij de daden der ouden en de oorlogen der koningen harpspelend wist te bezingen'* – tot het christendom bekeerde. Na zijn bekering zingt Bernlef nog slechts psalmen.

Christelijke kroniekschrijvers halen nog andere feiten aan in verband met de kerstening van de Friezen. Jan en Annie Romein benadrukken in *De Lage landen bij de zee* (1934) de economische voordelen van de kerstening. Daar trof ik aan hoe *'zodra de harten der Friezen voor het nieuwe geloof begonnen te ontvlammen, de zouthed van de bodem verdween en de opbrengst van de visserij verdubbeld werd'*. Tel uit je winst. Merkwaardig dat de jonge dichter

Henk Marsman aan het eind van de jaren vijftig voor het pseudoniem J. Bernlef koos.

Christenen distantiëren zich ook halfslachtig van hun wrede geschiedenis. Als het om de vele misdaden gaat die in naam van het christendom zijn begaan, treedt telkens weer een vergoelijkend mechanisme in werking. Een paar voorbeelden:

'Die kruistochten, dat was toch wel heel lang geleden.'

'De inquisitie, dat was niet onze denomi-

tegenwoordig verwacht dat zij hun verontschuldiging aanbieden aan de nakomelingen van de slaven die uit Afrika naar Amerika zijn gebracht. Behalve van religieuze functionarissen. De meeste nakomelingen zijn namelijk christelijk of moslim.

Zo claimt het christendom tegenwoordig dat het zo goed de 'heidense' rituelen wist te transformeren. Wat een marketing! Maar zegt het ook niet iets over de vasthoudendheid van de bevolking? En wat waren dan precies die heidense rituelen? Wat weten wij daar-

De moord op Bonifatius in Dokkum, zoals getekend in een oud schoolboekje voor de basisschool, vooringenomen en met oogkleppen. Maar hoe neutraal zijn we nu?

natie van het christendom.'

'De apartheid in Zuid-Afrika was een politieke kwestie, geen religieuze.'

'Jodenpogroms, die komen voort uit het volkskarakter aldaar, die hebben niets te maken met het christendom.'

'Die koppensnellers, dat waren ook geen lieverdjes.'

Er is maar één situatie waarin christenen onomwonden spreken over bijvoorbeeld de gruwelen van hun voorgangers tijdens de kruistochten. Die wanneer er een politiek correcte analogie nodig is om de praktijken van bijvoorbeeld islamieten te verdedigen: *'dat soort dingen deden wij vroeger ook.'*

Christenen komen op deze manier ook mooi weg met de slavernij. Van een allerlei groepen en instellingen wordt

van? De pre-christelijke geschiedenis van het gebied waarin ik woon blijft toch een probleem.

Wat voor godsdienst hingen nu precies de Friezen aan die Bonifatius weerstonen, of de Batavieren die Claudius Civilis op het schild hebben geheven? Welke rituelen voerden ze uit? Welke liederen zongen ze? Hoe behandelden ze hun doden? Hoe heetten hun goden? Die Gallo-Romeinse tempels die nu worden opgegraven waren toch geen filiaal van Rome?

In de negentiende eeuw lieten de protestantse vaderlandse historici de Nederlandse beschaving min of meer beginnen met de bekering van Willem van Oranje tot protestant. Hun roomse collega's dachten daarover uiteraard

anders en beschouwden hem tot ver in de twintigste eeuw als een verrader. Tegenwoordig zijn zelfs Nederlandse katholieken verbaasd als iemand stelt dat Martin Luther en Jean Calvin (ofwel Maarten Luther en Johannes Calvijn) als denkers wel heel erg verbleken bij Erasmus.

Religie en onderwijs

We kennen de ongemakkelijke houding die islamitische landen tegenover hun geschiedenis aannemen. Tegenover de periode van vóór hun islamisering wel te verstaan, de tijd dat de bevolking een andere godsdienst aanhing. Een hedendaagse Pers zou trots kunnen zijn op de religie van Ormoezd en Ahriman die eeuwenlang vanuit zijn omgeving verspreid is. Een Egyptenaar op zijn farao's en op de Grieks sprekende voorouders die de bibliotheek van Alexandrië bouwden. Maar de Iraniër mag net als de Egyptenaar alleen trots zijn op de geschiedenis vanaf het moment dat zijn land door moslimslegers is veroverd. De boeiende, faraonische bestseller *Sinuhe de Egyptenaar* (1945; men kan zich Christian Jacq besparen) is geschreven door de Finse auteur Mika Waltari, niet door de Egyptische nobelprijswinnaar Nagieb Magfouz.

Nederlandse historici hebben weinig last van pudeur voor het pre-christelijke stadium van onze cultuur, bij hen is het meer een ruimteprobleem dan een levensbeschouwelijk. Wie moeite doet, kan genoeg informatie vinden over de pre-christelijke cultuur. Maar vind je de attitude van de *NRC Handelsblad*-redacteur tegenover de kerstening van Litouwers ook terug in de geschiedenisboekjes die tegenwoordig in het voortgezet onderwijs worden gebruikt? In de boeken die ik heb bekeken is dat soms het geval. En ook andere attitudes kunnen leiden tot een niet neutrale houding.

Ik heb alleen de basisboeken bekeken van de belangrijkste methodes die er in de tweede fase (havo/vwo) worden gebruikt. Bovendien beperk ik me tot de manier waarop de auteurs godsdienst behandelen. Het is niet altijd gemakkelijk om daar greep op te krijgen. Veel methodes hanteren een thematische aanpak en soms ontbreekt een register.

Sfinx

De minst slechte is *Sfinx* (Thieme-Meulenhoff). Het boek bevat enige informatie over de Griekse en Romeinse goden. In het deel over China staan een paar regels over Confucius: '*Zijn filosofie was meer een sociale gedragsleer dan een godsdienst.*' Zozo. Arabisten als J. Brugman zeggen iets vergelijkbaars over de islam – '*meer een verzameling gedragsregels dan een godsdienst*' – maar dat zien we nooit in geschiedenisboekjes terug. In het deel over Japan zien we nog wat meer over Confucius en wat over het boeddhisme. De auteurs gebruiken de term 'shintoïsme', maar leerlingen moeten die kennelijk in een encyclopedie opzoeken. Het deel over religie en levensbeschouwing vertelt onder andere over de gereformeerde Kuyper en de roomse Schaepman. Voor de Reformatie moeten we blijkbaar maar weer in de encyclopedie bladeren.

Veel meer ruimte wordt besteed aan de geschiedenis van de islam in Nederland. Deze informatie is verfrissend neutraal. Geen politiek correcte defensieve en optimistische verhalen. Weliswaar spreken de auteurs over 'multi-religieus' Nederland en geven ze tegelijkertijd aan dat meer dan de helft van de bevolking niet bij een kerkgenootschap is aangesloten, maar ze wijzen de hypothese van het Sociaal Cultureel Planbureau uit 1997 af dat de belangstelling voor alternatieve spiritualiteit te vergelijken is met traditionele godsdiensten, en er derhalve eigenlijk geen ontkerkelijking plaatsvindt. *Sfinx* ziet religie in de toekomst steeds meer een vorm van vrijetijdsbesteding worden.

Sporen

Sporen (Wolters-Noordhoff) stelt de leerlingen veel vragen naar aanleiding van Griekse en Romeinse teksten. Daarin komen ook godennamen voor, maar over de corresponderende religies vermelden de auteurs niets. Een van de zeven themadelen is 'Een treinreis naar Mauthausen', waarin de genocide op de joden, de *Historikerstreit* en de politieke acties in Indonesië worden aangeduid. Dat Hitlers antisemitische beulen 'willing' waren, laat staan christelijk, komt niet aan de orde. Net zo min als het antisemitisme van vóór 1933. Een deel beschrijft boeiend en informatief de geschiedenis van het Osmaanse rijk na de val van Constantinopel, maar wat de islam inhoudt, komt onvoldoen-

de aan de orde. De informatie over het christendom blijft beperkt tot enige alinea's over het scheppingsverhaal, de zondvloed, Sodom en Gomorra en de wetten van Mozes.

Ik doe *Sporen* een beetje onrecht, want de tweede helft van het basisboek wordt gevuld met een 'naslagwerk'. Daarin wordt over de religie van de oudste beschavingen niets gezegd, wel besteden de auteurs wat alinea's aan die van de Egyptenaren, Grieken, Romeinen, joden, hindoeïsten en boeddhisten. Veel meer ruimte krijgt die van de christenen en dat in een paragraaf over hun relatie met het Romeinse rijk. Impliciet is hier de kerstening wel een kwestie van veroveringen. Meer informatie volgt naar aanleiding van de Middeleeuwen, niet alleen over het christendom, maar vooral over de islam van koopman Mohammed. De toon is redelijk, al zijn de Katharen slechts een 'sekte'. De Reformatie wordt wel erg in het voordeel van Luther en Calvijn voorgesteld, maar de latere Nederlandse calvinisten worden niet al te positief geportretteerd. In de twintigste eeuw wordt – maar daarop heb ik geen uitzondering gezien – het begrip dictatuur louter tot fascistische en communistische staten beperkt, een theocratie komt daarin niet voor.

Sprekend Verleden

Sprekend verleden (NijghVersluys; twee delen) bevat uitgebreide paragrafen over 'mens- en wereldbeeld' van de Grieken en de Romeinen. Geen woord over hun godsdienst. Wie meent dat kinderen 'onze klassiek-christelijke traditie' moeten kennen, bedoelt daarmee kennelijk dat de democratie van de Grieken stamt, de militaire organisatie van de Romeinen en de religie van de christenen. Het eerste hoofdstuk van *Sprekend verleden* sluit dan ook af met de paragraaf 'opkomst van het christendom', waarin uitgebreid wordt ingegaan op de leer, net als in een volgend hoofdstuk over de islam.

Kerstening verliep vrijwillig, net als islamisering. '*Bij de veroveringen door de Arabieren is de bekering tot de islam nooit afgedwongen en zelfs niet aange-moedigd*'. Het staat er echt. Van de kruistochten wordt verteld dat het sommigen vooral om roem, rijkdom en avontuur ging. Maar de nevendoelelstelling om onderweg de joden uit te moorden ontbreekt. Daartegenover staat dat de positie van de kerken in

Hitler-Duitsland niet vergoelijkend wordt beschreven. In een omvangrijk deel over de geschiedenis van de niet-westerse wereld staan veel wetenswaardigheden over de oorspronkelijke bewoners van Amerika, Afrika en Azië waarin een enkele regel aan hun godsdienst wordt gewijd. De uitzondering vormt wederom de islam die een heel hoofdstuk krijgt toebedeeld.

Memo

In *Memo* (Malmberg) vinden we evenmin iets over de religie van Grieken en Romeinen. Maar in het tweede hoofdstukje – over de vervolging van heksen – komt de Inquisitie voor. Dit was volgens *Memo* vooral een politieke zaak, gevoed door bijgeloof in de volkscultuur en had met het christendom als zodanig niets te maken. De Inquisitie vervolgde ook 'sekten', zoals die van de Katharen. Dat de Inquisitie ook joden vervolgde, blijft onvermeld.

Het even omvangrijke hoofdstuk 'Van Nederlands-Indië tot Indonesië' geeft de term 'adat', noemt het hindoeïsme dat sinds de vijfde eeuw aldaar werd verspreid en de islam vanaf 1300. Niets over het boeddhisme; voor details over hindoeïsme en de islam dient kennelijk weer naar de encyclopedie gegrepen. Dat blijkt voor de islam echter toch niet nodig, want later wordt een heel hoofdstuk aan deze religie gewijd. De informatie hierin is redelijk, en in een dossier over Algerije komen de diverse kanten van het conflict tussen het FIS en de regering ter sprake. Maar het hoofdstuk besluit met een uiterst geruststellend en optimistisch betoog over de ontwikkelingen van de islam in Nederland, waarbij bijvoorbeeld het dragen van een hoofddoek als een positieve exponent wordt gepresenteerd. Maatschappijleer van het slechtste soort, partijdig en ideologisch.

Overigens: hoe moeten de heidense kinderen in mijn kennissenkring die op school *Memo* gebruiken, aan enige kennis over het christendom komen? Daarover staat niets in deze methode.

Transparant

Transparant (Edu'Actief) vertelt iets over de Germaanse religie. Deze methode zou dus eigenlijk in mijn onderzoekje als eerste moeten eindigen. Maar met het kleine stukje over de Germanen houdt ook alles op. In

het kader van de kolonisatie dus geen informatie over de religie van de Indonesiërs of de Amerikaanse Indianen.

Je kunt ook zeggen dat geen informatie beter is dan slechte of ideologische, zoals in *Memo*.

Pharos

Het kan erger. In *Pharos* (Thieme-Meulenhoff) heet de eerste paragraaf van hoofdstuk 1 'Heidenen en christenen' en wekken de auteurs de suggestie dat het eerste iets barbaars heeft. Het omvangrijke hoofdstuk over China bevat niets over de religie in dat land. Hoogstmerkwaardig is de spiegeling van *Sfinx* als het gaat om de hypothese van het Sociaal Cultureel Planbureau, dat de belangstelling voor alternatieve spiritualiteit te vergelijken is met traditionele godsdienst en er derhalve het tegendeel van ontkerkelijking plaatsvindt. Juichend omhelzen de auteurs deze hypothese en ze voegen er allerlei eigenhandige rationalisaties aan toe. In Amerika, 'de modernste industriële samenleving', ziet *Pharos* zelfs een groeimarkt voor religie.

Maar die termen, 'modern', 'industriële' en 'samenleving' geven nu precies de zwakte aan van de argumentatie. Een moderne samenleving is post-industrieel, in die zin is bijvoorbeeld Finland moderner dan de VS en is de religie daarin dan ook minder aanwezig. Een moderne samenleving is seculier en in een moderne samenleving zijn de rechten van het individu de basis. Bij de laatste presidentsverkiezingen staken zowel de democratische kandidaat Gore als zijn republikeinse rivaal Bush hun godsdienstige overtuiging niet onder stoelen of banken. Integendeel. De laatste won en wil alles in naam van zijn God. De *founding fathers* dachten daar anders over, had de *Pharos*-redactie kunnen schrijven. Dat veel Amerikanen met hun president voor de doodstraf zijn en tegen abortus, het heeft alles te maken met de rol van de religie in het land en daaraan valt niets 'moderns' te ontdekken.

Verschuiving

Het Christen-Unie-kamerlid Veling stelde begin augustus vragen over lespakketten waarin naar zijn smaak te veel begrip voor Palestijnen werd geuit, of ondersteuning voor brievenacties van Amnesty International. Dat ging nog slechts om lespakketten.

Bij *Pharos* en *Memo* gaat het om hele methodes. Welk kamerlid stelt daarover een vraag? Welke geschiedenisleraar maakt daar stampij over? Ook andere methodes spreken summier over andere godsdiensten dan het christendom en de islam, en de summier informatie wordt niet op dezelfde manier gepresenteerd als die over het christendom. Er is echter geen enkele reden om de continuïteit van de geschiedschrijving over het gebied waar wij wonen te doorbreken op grond van het verschijnen van het christendom of nieuwere incarnaties daarvan.

Natuurlijk bedoel ik niet dat we plotse-ling de Germanen moeten gaan verheerlijken, zoals ooit in nazi-Duitsland, of zoals de fans van de Picten of Kelten dat doen in andere delen van Europa. Evenmin onderschat ik de invloed van 1200 jaar christendom op onze huidige samenleving. Het gaat immers slechts om een gelijke toon die moet worden volgehouden om continuïteit, niet om een andere discontinuïteit of een nieuwe toon. Om neutraliteit in de terminologie.

Een aangepaste terminologie als 'christelijke mythologie', 'monotheïstische goden', 'katholieke legenden' etcetera zou hieraan al kunnen bijdragen. Je zou ook christelijke zending en missie meer in termen van kolonialisme kunnen beschrijven en de Romeinse houding tegenover andere godsdiensten als even normatief presenteren als de christelijke.

Zo'n verschuiving in de stijl van het populariserende geschiedschrijven lijkt mij ook zinnig als onderwijsobject voor nieuwkomers in Nederland. Kennismaken met de geschiedenis die uiteraard zeer veel aandacht besteedt aan de christelijke Nederlandse tradities, maar zonder een waardeoordeel in de presentatie. Neutraal dus. Welke geschiedenisleraar stelt dit aan de orde? De uitgeverijen volgen wel.